

Izvorni naučni rad

UDK 94(497.16)“1941/1945“

Boban BATRIĆEVIĆ (Cetinje)

Fakultet za crnogorski jezik i književnost – Cetinje

boban.batricevic@fcjk.me

**„SIONSKI MUDRACI I TRI INTERNACIONALE“
– Misteriozna slika jevrejskog svijeta u prookupatorskoj
propagandi u Crnoj Gori tokom Drugoga svjetskog rata**

U radu se analizira pronacistička i profašistička propaganda crnogorskih kolaboracionista koji su u sklopu specijalnog rata protiv partizanskih jedinica promovisali antisemitizam.

Ključne riječi: *antisemitizam, Crna Gora, Drugi svjetski rat, četnici, Jevreji*

Posebnu pažnju u analizi antisemitizma u Crnoj Gori tokom Drugoga svjetskog rata zauzimaju tekstovi posvećeni jevrejskome narodu i jevrejskoj istoriji. Po svome sadržaju, tehnicima sastavljanja i tematskoj disperziranosti za te se tekstove može reći da pripadaju korpusu klasičnih antisemitskih tekstova koje je antisemitska štampa Evrope publikovala već više od pola vijeka. Kako mnogi istraživači navode, negativne predstave o Jevrejima i njihovoj istoriji, moderne su varijacije srednjovjekovnih antisemitskih fantazija o jevrejskome narodu kao trovačkom, kugonosnom, sklonom lihvarstvu, ritualnim ubistvima, demonologiji i misteriji. U Crnoj Gori takvi se tekstovi počinju objavljivati od 1942. godine, a napon će doživjeti kako se bude približavao kraj rata. Njihovo publikovanje svakako treba situirati u antikomunistički kontekst cjelokupne antisemitske djelatnosti u Crnoj Gori, iako se u tekstovima koji se direktno tiču Jevreja, jevrejskog načina života i istorije *komunizam* ili *„ju-deo-komunizam“* gotovo ne pominju. Zato ih možemo svrstati u ono što B. Zuckerman naziva „čistom protužidovskom propagandom“, primarno orijentisanom prema Jevrejima.¹ Razlog pojave tih tekstova valjalo bi tražiti u težnji

¹ Zuckerman doista daje originalnu podjelu antisemitske propagande u NDH: „čisto protužidovska propaganda, uz plasiranje edifikativne i sufiks propagande“. Pod edifikativnom propagandom Zuckerman podrazumijeva umetanje pogodnih mitova o Jevrejima u primarno nejevrejske sadržaje, dok pod sufiks propagandom smatra dodavanje antisemitskog umetka nekome pojmu, koji bi nosio negativnu asocijaciju na Jevreje. Videti: Zucker-

crnogorskih kolaborantskih propagandista da već uspostavljenu šematizaciju o crnogorskim komunistima kao Jevrejima ili bandi koju predvode Jevreji dopune slikama iz navodnog jevrejskog života, kako bi pojačali propagandni efekat. O nekakvom mobilizacijskom potencijalu negativnih i fabrikovanih tekstova o jevrejskome narodu teško je govoriti budući da u Crnoj Gori nije postojala duboka antisemitska tradicija, ali se brojnost tih tekstova i njihova sadržina ne mogu apstrahovati.

Poznati kanadski proučavalac antisemitizma Gavin I. Langmuir definisao je antisemitizam kao produkciju ksenofobnih sadržaja o Jevrejima koje je opisao kao tvrdnje „himeričnog neprijateljstva“ („chimerical hostility“). Takve tvrdnje po njemu nemaju empirijskog utemeljenja, već se radi o pukim fantazijama i plodovima mašte, zapravo konstruisanim čudovištima „sintaksički odjevenim u odjeću pravih ljudi“, koji nikad nijesu viđeni, već predstavljaju projekcije.² Produkcija projektovanih čudovišta omogućavala je poželjnu interpretaciju istorije ili predstavu stvarnosti, što je otvaralo prostora za svakovrsne manipulacije. Ono što je olakšavalo pisanje antisemitskih tekstova bio je njihov jednostavan sistem i univerzalnost primjene antisemitske argumentacije, koju američki politikolog Stephen E. Bronner (*Stiven E. Broner*) naziva *kameleon-efektom*: „Židov može biti ili predstavljati svaku preobrazbu ili protivštinu uopće, može biti svakojako objašnjen. ‘Židov je kapitalist i komunist, avangardni umjetnik i provincijski vlasnik zalagaonice (...) vidljiv i nevidljiv (...) Židov može biti bilo gdje i bilo ko (...) neodređenost kod Židova je ono što ih čini tako opasnim, s tako izražajnim stvaralaštvom kod antisemita’.“³ Sve navedeno u potpunosti odgovara sadržajima koje su o Jevrejima pisali crnogorski antisemiti.

Još tokom talijanske okupacije Crne Gore (1941–1943) ljoćićevac, bogoslov i antisemita Vlajko Vlahović objavio je u *Glasu Crnogorca* serijal tekstova u kojima je nastojao objasniti „pravu prirodu“ jevrejskoga naroda i njegove veze s masonstvom i spiritizmom. Njegovi narativi o Jevrejima obilovali su raznim mistifikacijama, te će se njihova egzistencija tumačiti u kontekstu tajni i zavjera na koje ih je, kako je smatrao, naćerala i naućila njihova istorija progona: „Ono što svakoga Jevreja ćini misterioznim jeste njegova otpor-

man, Boško, *Psihologija holokausta, protužidovska propaganda u NDH i Srbiji (1941–1945)*, Zagreb, 2011, str. 366.

² Langmuir, Gavin I., *Toward a Definition of Antisemitism*, University of California Press, Berkeley, 1990, str. 328. Citirano prema: Gerrits, André, „Antisemitism and Anti-Communism: The Myth of ‘Judeo-Communism’ in Eastern Europe“, *East European Jewish Affairs*, vol. 25, no. 1, 1995/1350–1674/, str. 50–51.

³ Bronner, Stephen Eric, *A rumor about Jews*, Oxford, New York, 2003, str. 144–145. Citirano prema: Zuckerman, Boško, *Psihologija holokausta, protužidovska propaganda u NDH i Srbiji (1941–1945)*, Zagreb, 2011, str. 355.

nost – nemogućnost asimilacije, velika privrženost svojoj naciji i međusobna povezanost (...) tokom vjekova kod njih se nagomilala mržnja prema svima narodima i ubjeđenje da su samo oni Bogom određeni i blagosloveni narod, o čemu govore njihove svete knjige“;⁴ pisao je Vlahović početkom 1943. u tekstu „Misterija Jevrejstva“. Po njegovu mišljenju Jevreji su duhovno ispoljavali veliku kontradiktornost – istovremeno su bili revnosni poštovaoci svog Boga i promoteri ateizma; krupni kapitalisti i zagovornici marksizma; a tvrdio je i da „niko prije njih nije proklamovao nacizam i rasizam i čistoću svoje nacije tako strogo (...) kao Jevreji“(!), ali da im to istovremeno ne smeta da najagilnije promovišu internacionalizam. Cilj te „duhovne kontradikcije“ autor je nalazio u jevrejskoj težnji da zagospodare svijetom, a sve narode pretvore u „goju“ – stoku, odnosno robove. Za njega nije bilo sumnje da Jevreji za taj poduhvat imaju plan i da je on izložen u „Sionskim protokolima“, od kojih su se mnoge stavke već ispunile“.⁵ Zato su po njemu sva naučna dostignuća jevrejskih naučnika bila usmjerena na destruktivnost drugih naroda: „u filozofiji (Spinoza), u nauci (Ajnštajn), u psihologiji (Adler), u etici (Frojd), u ekonomiji (Marks)“. Pomalo komično autor je zaključivao da Einsteinova (*Ajnštajn*) teorija relativiteta nema ozbiljnih zastupnika, a da Freudova (*Frojd*) psihoanaliza i Marksovo učenje sve više „dobijaju udarce savremenih naučnika“.⁶

Nova epoha istorije Jevreja po Vlahoviću otpočela je poslije francuske revolucije kada se desio „izlazak Jevreja iz getoa“ i njihovo uključivanje u građansko društvo, što im je omogućilo „ogromno bogaćenje“ i sticanje društvene moći koju su usmjerili na kontrolu medija, privrede i ekonomije svih velikih zemalja. Za rat koji se vodi u Evropi autor je optužio jevrejstvo nazvavši ga imenom koje mu je našenuo Dimitrije Ljotić: „rediteljem drame čovječanstva“. Zanimljivost toga teksta ne leži samo u slaganju i poturanju antisemitskih predrasuda i lažnih, prividno naukom potkovanih analiza, već i u činjenici da se u njemu nalazi i prijedlog za rješavanje problema svjetskog jevrejstva: „Najbolje je po našem mišljenju (...) gledišće, po kome Jevreje treba ograničiti i onemogućiti u njihovoj tajnoj i rušilačkoj djelatnosti, a uputiti ih konstruktivnim tokom da u saradnji sa drugim narodima i oni doprinose svoj udio u izgrađivanju kulture čovječanstva. Tada bi prestalo pitanje jevrejstva i napadi na njih, kao na nosioce destruktivizma.“⁷ Važno je pomenuti da je Vlahović potencirao sličnosti i veze između jevrejstva i masonstva. Tvrdio je da su to dva lica iste medalje, da među njima postoje brojne sličnosti i kauzaliteti. Temelje masonstva Vlahović je vidio u Kabali i jevrejskim sve-

⁴ VI. V., „Misterija Jevrejstva“, *Glas Crnogorca*, 11. februar 1943, br. 91, str. 2.

⁵ Isto.

⁶ Isto.

⁷ Isto.

tim knjigama.⁸ Masonski rituali i sklonost tajnim okupljanjima preko kojih se dogovaraju svjetske igre pripisivani su velikom broju Jevreja u masonskim ložama – „masonstvo je jevrejska ustanova“.⁹ Zemlja koja je u antisemitskoj propagandi smatrana najvećom žrtvom jevrejsko-masonske zavjere bila je Francuska.

Crnogorska antisemitska propaganda osvrta se i na temu Palestine i života Jevreja koji su predstavljani kao tamničari muslimana i okupatori arapske zemlje. Najčešće preko rubrika predviđenih za kratke vijesti i vijesti iz svijeta, crnogorski antisemiti su još tokom talijanske okupacije stereotipizirali tamošnje malobrojno jevrejsko stanovništvo antisemitskim pridjevima, karakterišući ih kao antimuslimane i antiarape. Da li je ta vrsta propagande bila namijenjena crnogorskim muslimanima u pokušaju njihove mobilizacije protiv „partizanskih bandi koje predvode Jevreji“ – nismo uspjeli utvrditi. Činjenica je da tih tekstova nije bio mali broj. Bliži odgovor zašto su te negativne vijesti o odnosu Jevreja prema Arapima i muslimanima štampane i otkud one u crnogorskoj kolaborantskoj štampi mogao bi se potražiti u samoj dirigovanoj praksi informisanja u proosovinskom bloku. Istoričar J. Herf bavio se proarapskom antisemitskom propagandom u toku Drugoga svjetskog rata.¹⁰ On navodi da je Hitler imao velikog interesa da preko antisemitske propagande emitovane ka arapskom svijetu mobiliše Arape za svoja poduzeća. Za sastavljanje vijesti i širenje nacističkog antisemitizma na arapskome jeziku zavrbovani su veliki muftija jerusalimski Hadž Amin al-Huseini i svrgnuti vođa proosovinskog puča u Iraku Rašid al-Kilani, koji su od novembra 1941. godine bili u Berlinu. Amin al-Huseini uspostavio je bliske veze s vođom SS-a Hajnrihom Himlerom (*Heinrich Himmler*), a učestvovao je i u osnivanju SS Handžar divizije u koju su vojačeni jugoslovenski muslimani, zbog čega ga je, mada bezuspješno, nakon rata potraživala Titova Jugoslavija. Njemci su osnovali radio na arapskome jeziku, a štampani su antisemitski leci, glasila i literatura, namijenjeni za „arapsko tržište“.¹¹ Dio tih antisemitskih sadržaja osmišljavanih u Berlinu završavao je u medijima na kojima su sile Osovine imale vlast.

U predstavljanju Jevreja u Palestini ili njihovu odnosu prema muslimanima u crnogorskoj kolaborantskoj štampi forsirane su tradicionalne forme napada na Jevreje kao trovače, profitere, protagoniste sukoba i terora. Jevreji

⁸ VI. V., „Masonstvo i njegova tajna“, *Glas Crnogorca*, 28. mart 1943, br. 104, str. 2.

⁹ Isto.

¹⁰ Videti: Herf, Jeffrey, „‘The Jewish Enemy’, Rethinking Anti-Semitism in the Era of Nazism and in Recent Times“, Center for European Integration Studies (discussion paper), dostupno na: https://www.zei.uni-bonn.de/dateien/discussion-paper/dp_c180_herf.pdf

¹¹ Herf, str. 21–24.

su optuživani da u Palestini vrše spekulacije s hemijskim proizvodima i ljekarijama: „jevrejski spekulanti bacaju na tržište falsifikovane farmaceutske preparate, pripisujući im efikasnost proizvoda najčeuvenijih evropskih firmi.“¹² Navodno je ta akcija bila motivisana materijalnom dobiti, jer je, kako je pisao *Glas Crnogorca*, svima poznato da su „Jevreji uvijek spremni da iskoriste svaku situaciju kako bi pod svaku cijenu došli do novaca“. Za sve te tobožnje crne jevrejske rabote kritikovane su britanska i američka spoljna politika koje su favorizovale jevrejsku okupaciju Palestine.¹³ Crnogorski antisemiti su smatrali da Jevreji nemaju nikakvo pravo na državu jer bi se ona mogla stvoriti „samo otvorenim gaženjem prava Arabljana“. ¹⁴ *Glas Crnogorca* okarakterisao je jedan antisemitski ispad velikog muftije jerusalimskog Amina al-Huseinija kao „ubjedljivu poslanicu muslimanima“ u kojoj je naveo da su Jevreji „oduvijek najogorčeniji neprijatelji Islama“ i da muslimani ševerne Afrike ne trebaju sarađivati s „Anglosasima“. ¹⁵ Zbog engleske i američke politike na Bliskome istoku, tvrdilo je to glasilo, stanovništvo Palestine se bunilo i pravilo sabotaže, naročito zbog engleskih planova da se u Palestinu nasele poljski Jevreji. ¹⁶ Koliko je antisemitska propaganda u Crnoj Gori toga perioda nekad bila groteskna, ponajbolje može posvjedočiti način na koji je sastavljena vijest o jevrejskim planovima da zauzmu ševernu Afriku. Informacija glasi:

(Alžir) Saznaje se da je nađena jedna putna torba koja je pripadala jednom sjevernoameričkom višem oficiru, u kojoj su nađeni planovi po kojima se morala izvesti denacionalizacija Magrebacka. U ovom predjelu ima 15 miliona Magrebacka, 2 miliona Arapa i pola miliona Jevreja. Ovi posljednji morali bi imati prednost i vladati sa svim ostalim stanovništvom pokrajine Magreb. Iz ovoga se vidi kako anglosaska politika pomaže širenje Jevreja u tom dijelu Afrike i kako nastoji da Jevrejima dade mogućnost da se udome u raznim krajevima svijeta.¹⁷

Usvojena generalna slika o jevrejskome narodu u crnogorskoj kolaborantskoj štampi neće se bitnije izmijeniti nakon gašenja *Glasa Crnogorca* i odlaska Talijana. U novim medijima koji su organizovani po mjeri njemačkoga nacizma (1943–1944) pogrdni tekstovi o Jevrejima postali su učestaliji. Od perioda dolaska Njemaca u Crnu Goru do kraja rata Jevrejima je sljedstve-

¹² „Jevreji u Palestini“, *Glas Crnogorca*, 18. novembar/1. decembar 1942, br. 73, str. 1.

¹³ „Anglosasi i Jevreji“, *Glas Crnogorca*, 1. maj 1943, br. 113, str. 4; „Jevrejska Država“, *Glas Crnogorca*, 28. mart 1943, str. 2;

¹⁴ „Jevrejski apetit“, *Glas Crnogorca*, 15. maj, br. 117, str. 4.

¹⁵ „Govor jerusalimskog Velikog Muftije muslimanima“, *Glas Crnogorca*, 15/28. novembar 1942, br. 72, str. 6.

¹⁶ „Protjerivanje Jevreja“, *Glas Crnogorca*, 24. mart 1943, br. 103, str. 4.

¹⁷ „Planovi i jevrejska staranja Anglosasa“, *Glas Crnogorca*, 14. mart 1943, br. 100, str. 4.

no hitlerovskom „profetstvu“ iz 1939. godine imputirana krivica za izazivanje svjetskog sukoba zbog želje da profitiraju od rušenja nacionalnih država. Glavno glasilo Narodne uprave optuživalo je Jevreje da su „dugo huškali“ evropske narode na rat: „huškali su preko novina, preko časopisa, preko pozorišnih i bioskopskih komada“.¹⁸ Odgovor na pitanje zašto Jevreji to čine antisemiti iz *Crnogorskoga vjesnika* nalazili su u njihovoj težnji da vladaju svijetom, što „Jevreji priznaju i sami“, jer tokom rata svi narodi gube „moralni duh i rasne osobine“ te tako postaju lak plijen međunarodnog jevrejstva: „Obično Jevreji izazovu rat, ali nikada direktno ne učestvuju u ratu, već prave svoje poslove bez ikakve smetnje i tako nagomilavaju ogroman kapital, a sačuvaju i svoj moralni duh i ne istroše žive“.¹⁹ Američki, britanski i sovjetski Jevreji optuženi su da su planski pripremali akciju za izazivanje svjetskoga sukoba, što je, kako su tvrdili, još očiglednije budući da su Jevreji i u ovome ratu uzeli „najaktivnijeg učešća u raspirivanju duhova klasne mržnje i mržnje jednog naroda prema drugom“.²⁰ Potencirane su teze kako od sukoba najveću korist imaju trgovci – dok je rat nazivan „jevrejskom trgovinom“.²¹ Posebno su etiketirani britanski Jevreji za koje se navodilo da su „uvijek iskorišćavali ratove kao vrijeme pogodno za trgovinu“.

Da je rat protiv „jevrejstva“ opravdana i pravedna borba, branjeno je objavljivanjem tekstova koji su govorili o borbi dobra i zla, odnosno borbi „sila svjetlosti i sila mraka“.²² Silama mraka dirigovala je „jedna satanska organizacija jevrejske internacionale“ za koju kolaborantski *Bokeški vjesnik*

¹⁸ „Jevreji i rat“, *Crnogorski vjesnik*, 13. februar 1944, br. 12, str. 5.

¹⁹ Isto.

²⁰ „Jevreji i rat“, *Crnogorski vjesnik*, 13. februar 1944, br. 12, str. 5. Dalje se nastavlja: „Za to je u svim najvećim svjetskim novinarskim redakcijama puno novinara Jevreja, koji određuju pravac prikazivanja događaja, bilo pod tuđim bilo pod svojim imenom. Naprimjer u najvećim francuskim listovima poznati su danas slijedeći Jevreji novinari: Stark, Girš, Šulc, Alari itd. Još prije rata list ‘Populer’ pripadao je Leonu Blumu, ali je pravo ime Leona Bluma Leon Karpuk; kod njega su sarađivali: Rozembah, Šeri, Goldštajn, Librah, Heršovec i Švarcberg. U Engleskoj listovi se takođe uređuju od strane poznatih novinara Jevreja: Rufus i Zaks, Moris Šterner, Feliks Hadmaji i dr. Što je interesantno ima čak u Engleskoj i danas nekoliko lordova sa pravim engleskim imenom koji su ustvari pravi Jevreji i koji su stekli svoju plemićku titulu zahvaljujući novcu i uticaju međunarodnog Jevrejstva. Američke redakcije takođe su prepune jevrejskih novinara. Oni pišu ono, što im se naređuje od jevrejske centrale, koja mrzi sve što nije jevrejsko. Zato evropski narodi nacionalnog duha na čelu sa Njemačkom žele da oslobode čovječanstvo od kobnog jevrejskog uticaja. Toga su svjesni i sami Jevreji. Engleski jevrejski bankar Ben Haji još je 1938. godine prorekao: ‘Ako bude evropskog rata – biće za nas opširno polje akcije u Evropi, ali ako izađe iz ovog rata kao pobjedioc Njemačka, – onda nam neće pomoći ni naše sposobnosti ni naši stari trikovi: mi ćemo potpuno izgubiti naš uticaj u Evropi’.“

²¹ *Crnogorski vjesnik*, 8. decembar 1943, br. 12, str. 2.

²² *Bokeški vjesnik*, 2. septembar 1944, br. 4, str. 1.

ističe da je nevidljiva za široke mase i prekrivena „plaštom samilosti prema Jevrejima“. Te sile mraka optužene su da odbacuju boga i robuju novcu. O Jevrejima kao predvodnicima sila mraka koje ruše svijet pisano je: „Jevrejski narod, ubijeden da je on predodređen za vladavinu nad svijetom, je stvorio nekoliko internacionalnih ideja. Sve one su povezane koncima koje drži u čvrstoj ruci Reditelj drame savremenog čovječanstva – vječni žid. Njegov cilj je ostvarenje svjetske revolucije, uništenje svih nacionalnih cjelina, a preko toga ostvarenje jedne internacionalne državne organizacije kojom bi upravljali Jevreji.“²³ Srećom po svijet, tvrdio je dopisnik pomenutih novina, „sile svjetlosti“ – pod kojima je podrazumijevao nacističku Njemačku i njene saveznike – još uvijek su potentne i pružaju otpor silama mraka. Ukoliko bi „sile svjetlosti“ pale, tek tada bi, po njegovom mišljenju, otpočeo rat do istrebljenja jednih masa protiv drugih koji bi „Reditelj-vječni žid“ posmatrao „i satanski se kezio i uživao u tome paklu“.²⁴

Poseban poduhvat crnogorska antisemitska propaganda načinila je pripremnom serije tekstova naslovljenih „Duh jevrejstva“ koje su u *Crnogorsko-me vjesniku* objavljene tokom februara i marta 1944. godine. Ti tekstovi bi se mogli ocijeniti kao nastavak antisemitske propagande začete u *Glasi Crnogorca* objavljivanjem tekstova o misteriji jevrejstva i masonstvu. U tome serijalu najviše pažnje je posvećeno *Protokolima sionskih mudraca*. Taj najpoznatiji i najzloupotrebljiviji svjetski falsifikat tako je dobio zasebnog prostora u crnogorskoj periodici. Baveći se značajem upotrebe *Protokola* u nacističkoj ideologiji, istoričari Randall Bytwerk i Calvin College zaključili su da je taj falsifikat bio glavni inkubator nacističke antisemitske propagande. Iako su i Hitler i Gebels (*Joseph Göbbels*) lično bili ubijedeni da se ne radi o originalnom dokumentu, obojica su smatrali da on u sadržaju poseduje „unutrašnju istinu“ („Inner-Truth“), što zapravo otkriva prave jevrejske namjere.²⁵ Zato su *Protokoli* u nacističkoj agitaciji imali milionske tiraže i više stotina izdanja, ne računajući njihovo prisustvo u dnevnoj štampi i ostalim vrstama propagande. „Strastveni antisemiti bili su spremni da vjeruju u gotovo sve što je u skladu s njihovim uvjerenjem u apsolutnu iskvarenost Jevreja. Za njih Protokoli su ostali uvjerljivi.“²⁶ Zato su predstavljani kao originalan dokument i glavni argument da „jevrejska zavjera“ zaista postoji. *Protokoli* su objavljivani i u zemljama u kojima nijesu živjeli Jevreji, kakav je bio slučaj s članom

²³ Isto.

²⁴ Isto.

²⁵ Bytwerk, Randall & College, Calvin, „Believing in the ‘Inner Truth’: The protocols of the Elders of Zion in Nazi Propaganda, 1933–1945“, *Holocaust and Genocide Studies*, 29, no. 2, Fall 2015: pp. 212–213.

²⁶ Isto, 222.

sila Osovine – Japanom, čija je propaganda na osnovu *Protokola* objašnjavala jevrejsku zavjeru u Sjedinjenim Američkim Državama i Velikoj Britaniji, s kojima su Japanci najviše ratovali u Drugome svjetskom ratu.²⁷

Motivacija pokretanja tekstova u Crnoj Gori koji referišu na *Protokole* obrazložena je u prvome članku serijala „Duh jevrejstva“, u kome je nepotpisani autor izrekao da smatra da će njihovo objavljivanje koristiti narodu kako bi shvatio kakav je duh reditelja svjetske drame.²⁸ Neupitno je da je sastavljač teksta svoja razmišljanja crpio iz učenja Dimitrija Ljotića jer već na početku citira njegovo viđenje jevrejskoga naroda – kao najpobožnijeg naroda koji drugima propovijeda najstroži ateizam; kao narod koji drži do porodičnih vrijednosti i najveće kritičare braka; kao najveće askete i promotere „raspojasanosti“, istovremeno. Da je možda dosta toga i pozajmio iz Ljotićevske prakse, vidi se po tome što je slično poduzeće koje je načinio anonimni autor *Crnogorskoga vjesnika* napravljeno u Beogradu još 1941. godine u *Našoj borbi*, glasilo Ljotićeva „Zbora“. Tamo su od 19. do 26. oktobra izlazili odlomci iz *Protokola sionskih mudraca* s komentarima njihova sadržaja.²⁹ U *Našoj borbi* nekoliko dana ranije novinar Milorad Mojić objavio je članak koji je nosio istovjetan naslov pod kojim će tri godine kasnije biti štampan i serijal u Crnoj Gori – „Duh Jevrejstva“.³⁰

Na početku crnogorskoga prikaza *Protokola* autor ciničnim komentarom kazuje da serijalom ne želi raspiriti rasnu mržnju i pripremiti „teren za pokolj Jevreja“, ali da ima potrebu otkriti „najdublje tajne jevrejskog internacionalizma, da od Srpstva otklonimo opasnost koju sa sobom nosi jevrejski duh“.³¹ Stoga anonimni potpisnik redova odbija da mu se može prigovoriti da je „antisemita“ kad protestuje protiv toga da se Moša Pijade na jugoslovenskoj teritoriji naziva predstavnikom srpskog naroda i što je protivnik sagledavanja svijeta kroz prizmu „Talmuda“ i „Protokola Sionskih mudraca“. Njegova želja je, kako veli, nastojanje da se opišu „krvavi događaji“ iza kojih stoji „Izrael“, čiju su režiju na svojoj grbači najviše ošetili „mi Srbi i naša braća Rusi“

²⁷ Za upućivanje na literaturu o japanskome antisemitizmu zahvalnost dugujem svojem kolegi iz Tokija Takuji Nakazavi (Nakazawa Takuya). O odnosu Japanaca prema Jevrejima videti sljedeće linkove: <https://ci.nii.ac.jp/naid/120006357692> <https://ci.nii.ac.jp/naid/120006365925> <http://repository.tufs.ac.jp/handle/10108/23836>

²⁸ „Duh Jevrejstva“, 24. februar 1944, br. 15, str. 4.

²⁹ Stojanović, Aleksandar & Zec, Dejan, „‘Jazbina iz koje su potekla sva zla i nesreće’: antisemitska i antimasonska propaganda na stranicama kolaboracionističke štampe u Srbiji 1941–1944“, In: Stojanović, Aleksandar (ur.), *Kolaboracionistička štampa u Srbiji 1941–1944*, knjiga I, Filip Višnjić, Beograd, 2015, str. 284.

³⁰ Videti: Mojić, Milorad D., „Duh Jevrejstva“, *Naša borba*, br. 50, 12. oktobar 1941, str. 8. Citirano prema: Stojanović & Zec, str. 283.

³¹ „Duh Jevrejstva“, 24. februar 1944, br. 15, str. 4.

– „kad svaki Srbin bude poznavao mračne ciljeve reditelja drame savremenog čovječanstva, kao što zna molitvu gospodnju, moći će se smatrati da je otklonjena opasnost koju u sebi krije ova imela izrasla na svim granama ljudskog stabla. Možemo biti sigurni da će tada srpskom zemljom samo Srbi upravljati, a naša politika služiti srpskim interesima.“³²

Već korišćenom strategijom „puštiti Jevreje da sami govore“ serijal „Duh Jevrejstva“ ponudio je čitaocima niz falsifikovanih izreka iz *Talmuda* ili učenja poznatih jevrejskih teologa koji su trebali pokazati kako Jevreji posmatraju nesemitske narode. Drugi nastavak satkan je u potpunosti od citata iz pomenute literature, gotovo bez ikakve novinarske intervencije. Na kraju se samo konstatuje da bi komentarisanje datih citata bio uzaludan posao jer oni najbolje govore o Jevrejima.³³ Treći nastavak, koji je posvećen *Protokolima sionskih mudraca*, najavljen je uz Hitlerove riječi o tome dokumentu da oni „divno objašnjavaju“ jevrejske namjere. Za crnogorske antisemite nije bilo sumnje da su *Protokoli* vjerodostojan dokument. Po naslovu knjige, pisao je *Crnogorski vjesnik*, reklo bi se da se radi o zapisnicima sa šednica Sionskih mudraca, ali da je ipak u pitanju referat „jednog od najupućenijih članova 33 stepena slobodnozidarske lože ‘Veliki Orijent’ razdijeljen na 24 poglavlja koji nemaju logičnog slijeda“.³⁴ Potom se navodi da su prvi put štampani u ruskom listu „Znamja“ 1905. godine u prijevodu ruskog bogoslova Sergija Nilusa, koji je taj dokument dobio još 1901. „s potpunom garancijom da se radi o tačnom prevodu originala ukradenog jednom od vođa francuske masonerije nakon jednog tajnog sastanka spomenute lože“.³⁵ Prikazivač *Protokola* „kri-tički“ se osvrnuo na tekstove u svjetskoj štampi koji su utvrdili da se radi o falsifikatu, riječima da je u pitanju maslo „izabranog naroda“ jer je dokument „trn u oku Izrailja“ pa su „Jevreji svim silama nastojali dokazati da se radi o jednom običnom apokrifu“.³⁶ Kao jedan od dokaza da je u pitanju autentičan

³² Isto.

³³ „Duh Jevrejstva“ (II), 27. februar 1944, br. 16, str. 4.

³⁴ „Duh Jevrejstva“ (III), 29. februar 1944, br. 17, str. 2.

³⁵ Isto.

³⁶ Evo kako je izgledao dokazni postupak *Crnogorskog vjesnika* da se nesumnjivo radi o originalnom dokumentu: „O autentičnosti ‘Protokola’ razvile su se ogromne polemike u svemu svjetskom novinstvu (...) Najinteresantnija debata se razvila pred sudom u Bernu, u Švajcarskoj, s kojom se i mi možemo malo pozabaviti. Sam proces je bio manevar jevrejske internacionale koja je htjela, posluživši se jednim švajcarskim sudijom, ubijeđenim mark-sistom, da postigne neku vrst službene sudske ratifikacije o apokrifnosti ovog dokumenta. Nekoliko jevrejskih opština digoše tužbu po č. 14 Zakona Bernskog Kantona o izazivanju putem štampe i nemoralne literature, protiv nekog Silvija Šnela, što je na jednom nacionalnom zboru razdijelio nekoliko primjeraka ‘Protokola’ u njemačkom prevodu. Na osnovu te tužbe sud je držeći se strogo svojih pravnih odredaba, mogao da izvidi i sudi samo po tome, da ili ne, bez obzira na vjerodostojnost ‘Protokola’. Istina po spomenutom paragrafu mogu

dokument uzimana je „čarobna tačnost“ događaja u svijetu koji se odvijaju onako kako je predskazano u *Protokolima*.³⁷ Tvrdeno je da se u njima nalazi „plan potajnog rata“ kojemu je cilj uništenje nejevrejske tradicije, etičkih i vjerskih vrijednosti te hijerarhije i ustrojstva na kojima počiva svijet. Planovima rukovodi „jedna tajna internacionalna organizacija“ preko koje su ovladava svim porama društva. Jevreji na taj način nameću ideje i filozofiju koje pomažu ruiniranju država i naroda.³⁸ „Izrailj“ se optužuje za akciju na tri polja: da ovladava kulturom, propagandom i obrazovnim sistemom, da preuzima ekonomske kanale i time nameće materijalističku potku i trku za novcem, da finansira i potpiruje sukobe širom zemaljske kugle. Prva faza tog „nevidljivog rata“ ogleda se u proizvodnji ogromne mase „proleterijata“ i svođenje svih naroda na skup bića „bez tradicije“ te preuzimanje svjetskih zaliha zlata.³⁹

Nakon kratkog pregleda generalnih gledišta iz *Protokola* u četvrtom nastavku otpočelo je i njihovo objavljivanje. Kako su naveli iz toga kolaborantskog glasila, „obrađivat ćemo svaki pojedini Protokol zasebno, kako bi čitaoci bolje razumjeli njihov pravi smisao i jevrejske namjere“. Međutim, štampanje *Protokola* naglo je okončano. U četvrtom, petom i šestom nastavku serijala „Duh jevrejstva“ publikovani su prvi i drugi „protokol“, nakon čega se, bez ikakva dodatnog komentara zaustavlja njihovo prezentovanje.⁴⁰ I pored te činjenice, tako obiman serijal posvećen „Protokolima“ i popularisanju njihova sadržaja predstavlja jednu od najantisemitskih propagandnih akcija sprovedenih u Crnoj Gori tokom čitavog rata.

Negativno predstavljanje jevrejskog naroda i jevrejskih osobina u kolaborantskoj propagandi posebno je bilo izraženo u formi kratkih vijesti iz svijeta. U njima je često pozitivno pisano o porastu antisemitizma i antisemitskim mjerama u njemačkome taboru. Najkarakterističniji primjer je pisanje o položaju mađarskih Jevreja. S proljeća 1944. godine, kad nakon okupacije Mađarske od strane njemačke vojske i preuzimanja vlasti od strane najekstre-

da se inkriminišu izazivačke namjere. Izrailj je skrenuo tok ovog dugogodišnjeg procesa na problem o autentičnosti ‘Protokola’, kako bi osudom optuženog došao do željenog rezultata. U tu svrhu pozvani su u pomoć mnogi lažni svjedoci da bi se ‘Protokolima’ dokazao zlonamjerni plagijat. Na koncu Šnel bude osuđen od prvostepenog suda, a Izrailj preko svoje štampe prikaže svijetu likvidaciju spora potpuno u korist i kako mu je konveniralo.“ Videti: „Duh Jevrejstva“ (III), 29. februar 1944, br. 17, str. 2.

³⁷ Istovjetna argumentacija korišćena je na čitavom prostoru kojim je dominirala nacistička Njemačka. Videti: Bytwerk, Randall & College, Calvin, „Believing in the ‘Inner Truth’: The protocols of the Elders of Zion in Nazi Propaganda, 1933–1945“, *Holocaust and Genocide Studies*, 29, no. 2, Fall 2015, pp. 212–229.

³⁸ „Duh Jevrejstva“ (III), 29. februar 1944, br. 17, str. 2.

³⁹ „Duh Jevrejstva“ (IV), 2. mart 1944, br. 18, str. 2.

⁴⁰ Videti: „Duh Jevrejstva“ (V), 4. mart 1944, br. 19, str. 3 i „Duh Jevrejstva“ (VI), 7. mart 1944, br. 20, str. 3.

mnijih pronacističkih kolaboracionista – Partije strelastog krsta – otpočinje njihovo uništenje, u kojem je za samo nekoliko neđelja u koncentracione logore odvedeno i gotovo istrijebljeno preko 500.000 mađarskih Jevreja, *Crnogorski vjesnik* navijački objavljuje informacije o preduzetim mjerama protiv Jevreja.⁴¹ Akcija protiv Jevreja nazvana je „obračunom sa zelenašima“, što je praćeno komentarima o tome da je jevrejski narod navodno više od dva vijeka kreditno i novčano isisavao Mađare.⁴² Hapšenje Jevreja u Mađarskoj pravdano je njihovim „vezama s neprijateljem“.⁴³ Jevrejski magnati iz porodice Rotšild optuženi su da su pokušali finansirati prevrat u Boliviji, te je po navodima iz crnogorske štampe u Mađarskoj otpočela žestoka akcija protiv Jevreja kako se „to ne bi dogodilo“ i Mađarima.⁴⁴ Mađarski Jevreji povezivani su s terorizmom jer se na osnovu izvještaja Radio Budimpešte u Crnoj Gori pojavila vijest kako je „u jevrejskom kvartu nađena (je) velika količina bombi i tajna radio-stanica“.⁴⁵ Pozivajući se na isti izvor, dva dana kasnije objavljeno je kako je mađarski premijer prilikom izbora novoga ministra zdravlja rekao da u svojoj sredini ne želi trpjeti „Židove“.⁴⁶ Početkom juna 1944. godine publikovana je vijest pod naslovom „Eliminisanje Židova u Mađarskoj“, u kojoj se navodi da su u toj zemlji „uklonjeni svi Židovi sa činovničkih položaja, a naročito svi činovnici Berze i spekulanti“.⁴⁷ Slično je pisano i o položaju rumunskih Jevreja,⁴⁸ kao i u slučajevima antisemitizma u Slovačkoj.⁴⁹ Tragedija leži u tome što Jevreji nijesu uklonjeni samo s činovničkih pozicija već su gotovo svi, bez obzira na pol, zanimanje i uzrast, odvedeni u logore, đe ih je najveći dio završio u gasnim komorama.

O Jevrejima i njihovu učešću u ratu pisano je na različite načine. S jedne je strane promovisan stereotip o njima kao izazivačima sukoba, dok je s druge strane njihovo učešće u ratu uglavnom predstavljano u spekulantskom duhu bez ikakvih vojnih osobina. Tako je za Jevreje u oslobođenoj Italiji pisano kako od gladnog stanovništva u zamjenu za hranu otkupljuju zlato i umjetni-

⁴¹ Videti: Goldstein, Donna Meryl, „From Yellow Star to Red Star: Anti-Semitism, Anti-Communism, and the Jews of Hungary“, *Polar*, Vol. 18, No. 1, May 1995.

⁴² *Crnogorski vjesnik*, 25. april 1944, br. 39, str. 2.

⁴³ *Crnogorski vjesnik*, 4. maj 1944, br. 43, str. 3.

⁴⁴ Strategus, „Ratni pregled“, 13. maj 1944, br. 45, str. 3.

⁴⁵ *Crnogorski vjesnik*, 25. maj 1944, br. 48, str. 4.

⁴⁶ *Crnogorski vjesnik*, 27. maj 1944, br. 49, str. 4.

⁴⁷ *Crnogorski vjesnik*, 1. jun 1944, br. 50, str. 4.

⁴⁸ Videti: *Crnogorski vjesnik*, 2. januar 1944, br. 6, str. 6.

⁴⁹ Videti: *Crnogorski vjesnik*, 18. decembar 1943, br. 15, str. 6. Ista novina je objavila i kako je u gotovo svim krugovima neutralne Švedske došlo do porasta antisemitizma, čemu je razlog „bezobzira konkurencija u proizvodnji“. Izvor: *Crnogorski vjesnik*, 22. decembar 1943, br. 16, str. 6.

ne, koje zatim prenose u Ameriku i Englesku.⁵⁰ *Bokeški vjesnik* pod naslovom „Židovi na poslu“ objavio je vijest: „Novinar Knajten piše o Židovima u Italiji koji se svi javljaju kao specijalisti i na taj način spasavaju od fronta. Nalazeći se u pozadini oni se bave spekulacijama i vrše prave otimačine kod italijanskog stanovništva.“⁵¹ S jednakim diskvalifikatorskim tonom minimizirane su i jevrejske žrtve u ratu. Pozivajući se na nekakav zvanični bilten i bez objave u kojim sukobima, crnogorska kolaborantska propaganda objavila su da je na frontu ukupno poginula „233 Židova, od kojih su većina umrli u pozadini od zaraznih bolesti“.⁵² Jevreji su optuženi i da svojim prisustvom u upravljačkim strukturama UNRE sprečavaju prehranu velikog broja ljudi kojima je neophodna pomoć u namirnicama.⁵³

Iznošenje izmišljenih praksi iz navodnog jevrejskog života u crnogorskoj proosovinskoj štampi svjedoči da su crnogorski kolaboracionisti u potpunosti usvojili sugestije i stereotipe svojih mentora.

Ćitirana bibliografija:

- Anonim (1944). „Duh Jevrejstva“ (II), 27. februar 1944, br. 16, str. 4.
- Anonim (1944). „Jevreji i rat“. *Crnogorski vjesnik*, 13. februar 1944, br. 12, str. 5.
- Anonim (1943). „Planovi i jevrejska staranja Anglosasa“. *Glas Crnogorca*, 14. mart 1943, br. 100, str. 4.
- Anonim (1943). „Protjerivanje Jevreja“. *Glas Crnogorca*, 24. mart 1943, br. 103, str. 4.
- Anonim (1943). „Anglosasi i Jevreji“, *Glas Crnogorca*, 1. maj 1943, br. 113, str. 4; „Jevrejska Država“. *Glas Crnogorca*, 28. mart 1943, str. 2;
- Anonim (1944). „Duh Jevrejstva“ (III), 29. februar 1944, br. 17, str. 2.
- Anonim (1944). „Duh Jevrejstva“ (IV), 2. mart 1944, br. 18, str. 2.
- Anonim (1944). „Duh Jevrejstva“ (V), 4. mart 1944, br. 19, str. 3.
- Anonim (1944). „Duh Jevrejstva“ (VI), 7. mart 1944, br. 20, str. 3.
- Anonim (1944). „Duh Jevrejstva“, 24. februar 1944, br. 15, str. 4.
- Anonim (1942). „Govor jerusalimskog Velikog Muftije muslimanima“. *Glas Crnogorca*, 15/28. novembar 1942, br. 72, str. 6.
- Anonim (1942). „Jevreji u Palestini“. *Glas Crnogorca*, 18. novembar/1. decembar 1942, br. 73, str. 1.
- Anonim. „Jevrejski apetit“, *Glas Crnogorca*, 15. maj, br. 117, str. 4.

⁵⁰ *Crnogorski vjesnik*, 4. mart 1944, br. 19, str. 3.

⁵¹ *Bokeški vjesnik*, 23. avgust 1944, br. 1, str. 4.

⁵² *Bokeški vjesnik*, 26. avgust 1944, br. 2, str. 3.

⁵³ *Crnogorski vjesnik*, 1. decembar 1943, br. 10, str. 4.

- Bronner, Stephen Eric (2003). *A rumor about Jews*. New York: Oxford.
- Bytwerk, Randall & College, Calvin (2015). „Believing in the ‘Iner Truth’: The protocols of the Elders of Zion in Nazi Propaganda, 1933–1945“. *Holocaust and Genocide Studies*, 29, no. 2, Fall 2015.
- Gerrits, André (1995). „Antisemitism and Anti-Communism: The Myth of ‘Judeo-Communism’ in Eastern Europe“. *East European Jewish Affairs*, vol. 25, no. 1, 1995/1350–1674/
- Goldstein, Donna Meryl (1995). „From Yellow Star to Red Star: Anti-Semitism, Anti-Communism, and the Jews of Hungary“. *Polar*, Vol. 18, No. 1, May 1995.
- Herf, Jeffrey. „‘The Jewish Enemy’, Rethinking Anti-Semitism in the Era od Nazism and in Recent Times“, Center for European Integration Studies (discussion paper).
- Langmuir, Gavin I. (1990). *Toward a Definition of Antisemitism*. Berkeley: University of California Press.
- Mojić, Milorad D. (1941). „Duh Jevrejstva“. *Naša borba*, br. 50, 12. oktobar 1941, str. 8.
- Stojanović, Aleksandar & Zec, Dejan (2015). „‘Jazbina iz koje su potekla sva zla i nesreće’: antisemitska i antimasonska propaganda na stranicama kolaboracionističke štampe u Srbiji 1941–1944“. In: Stojanović, Aleksandar (ur.), *Kolaboracionistička štampa u Srbiji 1941–1944*, knjiga I. Beograd: Filip Višnjić.
- Strategus (1944). „Ratni pregled“, 13. maj 1944, br. 45, str. 3.
- Vl. V. (1943). „Masonstvo i njegova tajna“. *Glas Crnogorca*, 28. mart 1943, br. 104, str. 2.
- Vl. V. (1943). „Misterija Jevrejstva“. *Glas Crnogorca*, 11. februar 1943, br. 91, str. 2.
- Zuckerman, Boško (2011). *Psihologija holokausta, protužidovska propaganda u NDH i Srbiji (1941–1945)*. Zagreb.

Boban BATRIĆEVIĆ

**„THE WISE MEN OF ZION AND THE THREE INTERNATIONALS“
– Mysterious image of the Jewish world in pro-occupation propaganda
in Montenegro during the Second world war**

This paper analyzes pro-Nazi and profascist propaganda of Montenegrin collaborators who promoted antisemitism as a part of special war against Yugoslav and Montenegrin Partisan units.

Keywords: *antisemitism, Montenegro, the Second world war, chetnics, Jews*